
УДК 159.923.2+613.83

Н. Г. ШТЕЙН,

*здобувач кафедри соціології та психології
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

О. В. ЗЕМЛЯНСЬКА,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлено проблему детермінації процесу ресоціалізації наркозалежної особистості, представлено різні погляди науковців на цю проблематику. Розкрито програму дослідження ресоціалізації наркозалежних. Показано, що ресоціалізація особистості детермінується певною системою об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників, що здійснюють процеси сприйняття і засвоєння соціальної інформації та регуляції поведінки людини. Емпірично уточнено психолого-правові чинники, що сприяють або перешкоджають ресоціалізації наркозалежних.

Ключові слова: *наркоманія, залежна поведінка, ресоціалізація наркозалежних, об'єктивні та суб'єктивні чинники ресоціалізації, духовно-орієнтований підхід.*

Shteyn, N.G. and Zemlyanskaya, E.V. (2015), "Psychological and legal factors of re-socialization of a drug addicted personality" ["Psykhologo-pravovi chynnyky resotsializatsii narkozaleznoi osobystosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp 227–232.

Постановка проблеми. Проблема наркоманії серед молоді та позбавлення від неї для українського суспільства сьогодні є дуже гострою. Статистичні дані підтверджують, що масштаби і темпи поширення наркоманії в Україні та світі ставлять під загрозу фізичне і моральне здоров'я, майбутнє значної частини молоді і впливають на рівень соціальної стабільності українського суспільства у найближчій перспективі. За даними ООН, у всьому світі кількість людей, які вживають наркотики, зростає і досягає 200 мільйонів осіб на рік.

Стан дослідження. Відсутність достовірних відомостей про психологічні механізми, межі та структуру залежної поведінки є основною причиною недостатньої ефективності заходів ресоціалізації [1–4].

Ресоціалізацією визнається процес освоєння індивідом соціальних норм і культурних цінностей, не освоєних або недостатньо освоєних раніше, або оновлених на новому етапі громадського розвитку. За Е. Гідденсом, ресоціалізація – це вид особової зміни, при якій зрілий індивід приймає тип поведінки, відмінний від прийнятого їм раніше [5]. За П. Бергером і Т. Лукманом, крайнім випадком ресоціалізації є таке перетворення індивіда, коли він «перемикається» з одного світу на інший (еміграція, нове віросповідання, висхідна вертикальна мобільність, тривала госпіталізація) [6]. Процеси ресоціалізації в такому випадку нагадують первинну соціалізацію, оскільки повинні радикально по-новому розставити акценти реальності. Основою для ресоціалізації є сьогоднішня, а для вторинної соціалізації – минуле. Н. Смельзер визначає однією з форм ресоціалізації психотерапію, під впливом якої людина намагається розібратися зі своїми конфліктами і змінити свою поведінку на основі цього розуміння [7].

Мета цієї статті полягає у висвітленні проблеми детермінації процесу ресоціалізації наркозалежної особистості, для чого передбачається дослідити програму ресоціалізації наркозалежних та її основні результати, а також емпірично уточнити психолого-правові правові чинники, що сприяють або перешкоджають ресоціалізації.

Виклад основного матеріалу. Програма ресоціалізації була розроблена на кафедрі со-

ціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, пройшла апробацію в Донецькому обласному центрі ресоціалізації (далі – ЦР) наркозалежної молоді «Твоя перемога» (ДООЦРНМ), де реалізується духовно-орієнтований підхід у психокорекції «12 кроків».

На підставі вказаних системних принципів для ресоціалізації наркозалежної особистості був побудований певний ресоціалізаційний комплекс, що включав у себе програму «12 кроків» та різні психотехніки. В основі духовно-орієнтованого підходу в психокорекції «12 кроків» лежить гіпотеза про те, що повернення в суспільство можливе у випадках, якщо відмова від наркотиків та інших психоактивних речовин мотивована самою наркозалежною людиною і доповнюється тривалим реабілітаційним періодом, наповненим духовно-просвітницьким змістом і активною психокорекцією. Відмінною особливістю такого підходу від сучасних психокорекційних і психотерапевтичних підходів є звернення до духовного начала в людині, триєдності його духу, душі й тіла.

На підставі реалізації принципів системного підходу нами було зроблено висновок, що ресоціалізація особистості детермінується певною системою об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників, що здійснюють процеси сприйняття та засвоєння соціальної інформації і регуляції поведінки людини. До суб'єктивних чинників ресоціалізації ми відносимо такі структурні компоненти самосвідомості, як правосвідомість, особистісне «Я» (особистісну та соціальну ідентичність), самооцінку; ціннісні орієнтації (витіснення наркотиків із системи цінностей індивіда, відродження морально-етичних та сімейних цінностей, формування нових цінностей), мотивацію до відновлення особистості наркоадикта, установки (на формування стійкого неприйняття наркотиків, на здоровий спосіб життя, на розвиток навичок самостійного життя в соціумі і соціально схвалюваних моделей поведінки, на придбання трудових навичок, на фізичну та спортивну активність).

До об'єктивних чинників можна віднести підтримку працівників ЦР, сім'ї, позитивного оточення, державних організацій.

Вибірку дослідження склали 121 клієнт РЦ, які вживали ін'єкційні наркотики, за типом психоактивних речовин (ПАР) – опіоїди. Досліджувані були розподілені на три групи: 1) умовно ресоціалізовані – які пройшли програму реабілітаційного центру, та не вживали наркотики більше року; 2) нересоціалізовані – які пройшли програму реабілітаційного центру, але повернулись до нього протягом року у зв'язку з рецидивом вживання; 3) умовно нересоціалізовані – які проходили програму реабілітаційного центру на момент дослідження.

Методи дослідження. Для дослідження психолого-правових чинників ресоціалізації наркозалежної молоді був використаний такий комплекс методів: усне та письмове опитування (анкетування, есе, інтерв'ю), аналіз щоденникових записів, методи психологічного тестування.

Відповідно до завдань дослідження емпіричне вивчення особистості і поведінки наркозалежних проводилось у трьох основних напрямках:

1) вивчення соціально-психологічних чинників наркозалежності особистості; 2) вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості та поведінки наркозалежних; 3) виявлення психолого-правових чинників, що сприяють або перешкоджають ресоціалізації наркозалежних.

Дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості та поведінки наркозалежних проводилось за допомогою змістовного та контент-аналізу щоденникових записів і методів психологічного тестування, спрямованих на вивчення правосвідомості наркозалежних (анкетування, методика «Ставлення до права» С. П. Безносова).

Вивчення інтегральних особливостей правосвідомості, які результуються, на думку С. П. Безносова, у ставленні до права, показало такі результати (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості ставлення наркозалежних до права ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показники ставлення до права	Групи			t, p		
	1	2	3	1–2	2–3	1–3
Правовий реалізм	9,31 ± 2,11	4,12 ± 1,09	5,05 ± 2,00	2,80*	1,71*	2,20*
П. скептицизм	7,14 ± 3,46	21,30 ± 6,08	17,16 ± 6,09	4,45**	1,90*	3,88**
П. конформізм	14,05 ± 5,80	8,04 ± 5,00	10,03 ± 3,31	2,80*	1,50	1,80*
П. цинізм	8,05 ± 5,77	16,14 ± 8,02	10,08 ± 5,01	3,01**	2,69*	1,80*
П. фетишизм	4,30 ± 4,44	2,02 ± 4,13	3,08 ± 5,11	0,61	0,50	0,38
П. інфантилізм	5,14 ± 2,50	5,06 ± 3,99	14,12 ± 4,11	0,27	3,45**	3,40**
П. ідеалізм	7,11 ± 4,50	4,08 ± 3,00	6,80 ± 3,55	2,21*	2,02*	0,31
П. нігілізм	8,03 ± 3,41	7,02 ± 6,11	12,11 ± 4,07	1,01	3,30**	2,80*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$.

Аналізуючи наведені у таблиці дані, можна зробити узагальнення щодо особливостей ставлення до права у групах досліджених наркозалежних:

1. У групі умовно ресоціалізованих наркозалежних переважають правовий конформізм та правовий реалізм, що відображають визнання досліджуваними влади правової системи в суспільстві, підкорення її законам. Спостерігається в цілому позитивне ставлення до права, визнання його основним регулятором поведінки в суспільстві, толерантність до правової системи. Наркозалежні цієї групи не схильні переоцінювати силу і значущість законів, але прагнуть бути обізнаними у правовій сфері, переконані у тому, що неможливо прожити без проблем, не знаючи права, не цікавлячись ним.

2. У групі нересоціалізованих наркозалежних домінують показники правового скепти-

цизму та правового цинізму, що відображають їх різнопланове, але інтолерантне ставлення до правової системи суспільства. Воно виявляється критичним; на думку досліджуваних, закони не здатні виправити недоліки суспільства. Вони схильні орієнтуватись на власні правила, не підкорюватись прийнятим нормам. У них спостерігається відчуття «слабкості закону», недовіра до існуючої у державі правової системи.

Змістовні особливості правосвідомості наркозалежних вивчалися за допомогою авторської анкети, розробленої на основі теорії структури правосвідомості О. О. Гулевич. Для узагальнення отриманих у процесі аналізу результатів, була складена таблиця, де залишені лише відомості про полярні групи наркозалежних. Інформацію було отримано з анкети та з її обговорення.

Порівняльна характеристика окремих компонентів правосвідомості наркозалежних з різним рівнем ресоціалізованості

Умовно ресоціалізовані (1 група)	Нересоціалізовані (2 група)
Оцінка корисності закону	
Закони необхідні для регуляції суспільних відносин і в цілому мають сенс.	Законів дотримуються ті, кому це вигідно або хто не може вчинити інакше. Закони, як правило, несправедливі.
Оцінка необхідності виконання законів у цілому та відносно до наркозалежних	
Усі повинні дотримуватись законів. У випадку конфліктів із мораллю необхідно все одно вчинити за законом. Досліджували в цілому здатні прогнозувати наслідки таких ситуацій. Можливе деяке звуження прав наркозалежних для суспільного блага.	Люди в цілому повинні керуватись моральними нормами та власним розумінням справедливості, а не правом. Досліджували в цілому не здатні прогнозувати наслідки вирішення конфліктів моралі та права. Наркозалежні повинні мати такі ж права, як і інші люди, їх звуження неприпустиме.
Інтерес до правової системи, наміри брати участь в її функціонуванні	
Хотіли б бути освіченими у сфері правового регулювання наркообігу тому що, ці знання можуть бути корисними та вплинути на подальше життя. Готові вивчати нормативно-правові акти та публіцистичні матеріали, але не хочуть звертатись за професійною правовою допомогою.	Хотіли б бути освіченими в сфері правового регулювання наркообігу, однак це цікаві, але марні знання. Готові вивчати нормативно-правові акти та за необхідності звертатися за професійною правовою допомогою.
Рівень та особливості правового розвитку, згода з окремими нормами	
Добре орієнтуються в правових нормах сфери регулювання наркообігу.	Задовільно орієнтуються в правових нормах сфери регулювання наркообігу. Виступають за легалізацію наркотиків. В основному вважають, що мають право на таємницю місця і партнерів по вживанню наркотиків, яку не повинні розкривати правоохоронцям.
Оцінка якості реалізації закону	
Дуже добре обізнані щодо дій, які звільняють від кримінальної відповідальності за злочини у сфері наркообігу, але вважають ці норми не дієвими. Така оцінка дієвості правових норм призводить до нехтування ними. При досить високому рівні обізнаності у сфері правового регулювання наркообігу та досить високому ступені згоди з необхідністю і доцільністю існування таких норм, поведінка все ж на них не ґрунтується.	
Емоційне ставлення до дотримання (порушення) закону	
Порушення закону під час придбання (вживання, виготовлення) наркотиків викликають негативні почуття, але вони однозначно пов'язані з іншими причинами, сам факт правопорушення не викликає майже ніяких емоцій.	
Фактори ресоціалізації у сфері ставлення до права	
Позитивні: толерантність до правової системи держави, свідоме підкорення законам та віра в їх дієвість і силу (правовий реалізм, правовий конформізм, правовий ідеалізм).	Негативні: недовіра до правової системи держави, невіра у її здатність вирішувати суспільні проблеми, налаштованість на порушення закону та свідоме заперечення ролі права в суспільстві (правовий скептицизм, правовий цинізм).

Проведене дослідження психолого-правових чинників ресоціалізації наркозалежної молоді дало можливість одержати теоретичні та емпіричні результати, аналіз яких дозволяє зробити деякі **висновки**.

Визначено соціально-психологічні чинники наркозалежності молоді, серед них: низький рівень інформованості («не думав, що виникне залежність»), «не знав, що це наркотик», «хотів лише спробувати»); індивідуально-психологічні

чинники (дефекти самооцінки; ситуації міжособистісних негараздів, почуття нещастя або безвихідності, груповий тиск, бунтівливість тощо); сімейні чинники (конфлікти з батьками чи у подружжі; незадоволеність шлюбом; відсутність взаєморозуміння; байдужість оточуючих); суспільні чинники (низький рівень життя; поширеність міфів про наркотики).

Емпірично уточнено психолого-правові чинники, що сприяють або перешкоджають ресоціалізації наркозалежних.

У сфері правосвідомості чинниками ресоціалізації наркозалежних виступають: позитивна оцінка корисності закону; визнання необхідності їх виконання; згода на певне обмеження прав наркозалежних; інтерес до отримання правових знань у сфері регулювання наркообігу, переконаність в їх корисності.

Негативними чинниками ресоціалізації наркозалежних у сфері правосвідомості є: низька оцінка дієвості правових норм у сфері регулювання наркообігу, що призводить до нехтування ними; недовіра до правової системи держави; налаштованість на порушення закону та свідоме заперечення ролі права в суспільстві.

Соціально-психологічні чинники, що сприяють ресоціалізації наркозалежних: визнання

себе хворим, бажання одужати; релігійність; критичне ставлення до минулого та до власного досвіду; сформованість системи життєвих цінностей (у першу чергу духовних та сімейних); наявність життєвих цілей та планів; моральний контроль відносно вживання наркотиків; проблемно-орієнтовані стратегії копінг-поведінки.

Перешкоджають ресоціалізації: низький рівень правосвідомості у сфері вживання ПАР; слабка мотивація до відновлення (одужання); неадекватна самооцінка; викривлена система цінностей та переконань (невідповідність реальних та декларативних цінностей, несформованість ціннісних орієнтацій; відсутність системи життєвих цілей та планів); несформованість емоційного та поведінкового самоконтролю; протидія змінам (наявність жорсткої системи психічного захисту та неадекватних копінг-стратегій); слабкий моральний контроль відносно вживання наркотиків; специфіка стилю життя (рентний спосіб життя, егоцентризм).

Уточнений перелік чинників ресоціалізації наркозалежних був врахований для складання відповідної реабілітаційної програми.

Список використаних джерел

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студентов высш. учеб. завед. / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2003. – 288 с.
2. Змановская Е. В. Девиантное поведение личности и группы : учеб. пособие / Е. В. Змановская, В. Ю. Рыбников. – СПб : Питер., 2012. – 352 с.
3. Мехтиханова Н. Н. Психология зависимого поведения : учеб. пособие / Н. Н. Мехтиханова. – М. : Флинта ; МПСИ, 2008. – 160 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ : Академвидав, 2003. – 448 с. – (Альма-матер).
5. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс ; [пер. с англ., науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича]. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.
6. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
7. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер ; под ред. В. А. Ядова. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
8. Ядов В. А. Личность как предмет изучения / В. А. Ядов // Социальная психология в трудах отечественных психологов : хрестоматия / сост. А. Л. Свенцицкий. – СПб. : Питер, 2000. – С. 70–75. – (Хрестоматия по психологии).

Надійшла до редколегії 01.07.2015

ШТЕЙН Н. Г., ЗЕМЛЯНСКАЯ Е. В. ПСИХОЛОГО-ПРАВОВЫЕ ФАКТОРЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НАРКОЗАВИСИМОЙ ЛИЧНОСТИ

Раскрыта проблема детерминации процесса ресоциализации наркозависимой личности и представлены разные взгляды учёных на данную проблематику. Раскрыта программа исследования ресоциализации наркозависимых. Показано, что ресоциализация личности детерминируется определенной системой объективных (социальных) и субъективных (психологических) факторов, которые осуществляют процессы восприятия и усвоения социальной информации и регуляции поведения человека. Эмпирически уточнены психолого-правовые факторы, которые способствуют или препятствуют ресоциализации наркозависимых.

Ключевые слова: наркомания, зависимое поведение, ресоциализация наркозависимых, объективные и субъективные факторы ресоциализации, духовно-ориентированный подход.

SHTEYN N. G., ZEMLYANSKAYA E. V. PSYCHOLOGICAL AND LEGAL FACTORS OF RE-SOCIALIZATION OF A DRUG ADDICTED PERSONALITY

The problem of determination of re-socialization process of drug dependent person is highlighted. Psychological and legal factors that promote or hinder the re-socialization of drug addicts are empirically specified.

It is concluded that the factors of re-socialization of drug addicts in the field of legal awareness are: positive assessment of the usefulness of laws; recognition of the need for their implementation; consent to certain restriction of the rights of drug addicts; interest in obtaining legal knowledge in the sphere of regulation of drug trafficking, belief in their usefulness.

Negative factors of re-socialization of drug addicts in the area of legal awareness are: low assessment of legal norms in the sphere of regulation of drug trafficking leading to neglect them; distrust to the legal system of the state; readiness for violations of the law and the deliberate denial of the role of law in the society.

Social and psychological factors that contribute to the re-socialization of addicts are: recognition oneself sick, desire to recover; religion; critical attitude to the past and to own experience; formation of the system of social values (primarily spiritual and family); the presence of life goals and plans; moral control regarding drug use; problem-oriented strategies of coping-behavior.

Low level of legal awareness in the field of using psychoactive substances hinder re-socialization; weak motivation for retrieval (recovery); inadequate self-esteem; distorted system of values and beliefs (inadequacy of real and declarative values, immaturity of value orientations, lack of life goals and plans); unformed emotional and behavioral self-control; resistance to changes (the presence of a rigid system of mental protection and inadequate coping-strategies); weak moral control of regarding drug abuse; specificity of lifestyle (rental lifestyle, self-centeredness).

A revised list of factors of re-socialization of drug addicts has been considered for drawing up appropriate rehabilitation program.

Keywords: *drug addiction, dependent behavior, re-socialization of addicts, objective and subjective factors of re-socialization, spiritually-oriented approach.*